

Jesper Vaczy Kragh, Stine Grønæk Jensen
og Jacob Knage Rasmussen

På kanten af velfærdsstaten

Anbragte og indlagte i
dansk socialforsorg 1933-1980

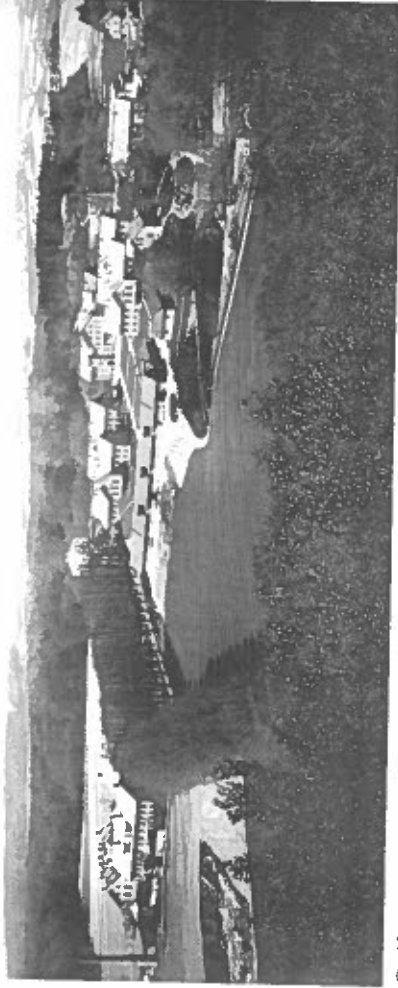
Syddansk Universitetsforlag
Svendborg Museum

Karoline Olsens erindringer fra Brejning og Sprogø 1944-58⁵⁵

Karoline Olsen foran en af de hvidkalkede bygninger på øanstalten Sprogø 1951. (Privateje)

Karoline Olsen er en af de få nulevende kvinder, der kan fortælle om et særligt dansk eksperiment. Hun er en af de omkring 500 kvinder, der i perioden 1923 til 1961 oplevede at blive isoleret på en lille ø midt i Storebælt, nærmere bestemt Sprogø, hvor lægen Christian Keller havde indrettet en anstalt for såkaldt "moralsk defekte" kvinder. Karoline kan samtidig berette om et andet forsøg, som Danmark var foregangsland for – sterilisation af åndssvage kvinder og mænd. Hun er en af de mindst 6.000 åndssvage, som måtte undergå dette kirurgiske

Østifternes store anstalt Ebberødgård ved Birkerød. (Forsorgsmuseet)

var De Kellerske Anstalter i 1907 blevet udvidet med en stor institution i Ribe og endnu en i 1916 i Vodskov ved Ålborg (senere Hammer Bakker). Både anstalten i Ribe og anstalten i Vodskov var blevet suppleret med filialer i henholdsvis Løngård (1929) og Mariager (1940).⁵⁴ De tre store jyske institutioner i Brejning, Ribe og Vodskov blev – som nævnt – hver især ledet af en bestyrelse på tre medlemmer, som blev udpeget af Socialministeriet for tre år ad gangen. Formand for de jyske bestyrelser skulle være fælles for de tre anstalter.

Disse institutioner for åndssvage, blinde, døve, vanføre, epileptikere og sindsyge blev fra politisk hold set som et særskilt område under fællesbetegnelse: særforsoargen. I perioden omkring 1920'erne og 1930'erne blev der udarbejdet planer for en større statslig indsats i forhold til særforsoargen og desuden børneforsoargen og arbejdsanstalterne, der alle blev berørt af den nye socialreform, som blev gennemført i 1933.

indgreb, der afskar dem fra at få børn. Karolines historie er også på andre måder bemærkelsesværdig. I sommeren 2010 var hun nær ved at få ændret dansk retshistorie. På baggrund af en omtale af Karolines sag var politikerne på Christiansborg meget tæt på at kompensere de tidligere anbragte i åndssvageforsorgen. Hun blev hørt – og så alligevel ikke.

Karoline fortæller sin historie i en hyggelig, velordnet ældrebog i en lille by i det sydlige Skåne, hvor hun har boet, siden hun i slutningen af 1950'erne vendte Danmark ryggen. To små glade hunde løber rundt om fødderne på os, mens vi går ud i køkkenet, hvor Karoline har lavet kaffe og frokost til os. På bordet i køkkenet ligger en kopi af hendes journal fra Åndssvageanstalten i Brejning. På forsiden øverst i venstre hjørne står journalens nummer 5305, skrevet med sort kuglepen i 1944. I journalen findes en del af historien om børnehjem, Brejning, Sprogø og sterilisationen. Den indeholder også breve til og fra Karoline. Særlige episoder og begivenheder er noteret med dato og årstal. Journal 5305 er en historie i to dele: en om tilpasning og en om afgang fra reglerne.

Journalen fortæller, at Karoline boede hjemme fra fødslen i Jelling Sogn den 6. juni 1930 og frem til juli 1936, hvor det sociale udvalg og børneværnet i Tørring kommune kommer ind i billedet. Begge forældre, der arbejder på en gård i Jelling, bliver "erklæret for åndssvage" og anbringes på åndssvageanstalt.⁵⁶ Karoline og hendes tre søskende – to brødre og en søster – fjernes fra hjemmet og kommer først på optagelsehjemmet Fjordlyst ved Horsens og et par måneder senere til Børnehjemmet ved Vejle Fjord – også kaldet Bredballe Børnehjem.

En medarbejder fra børnehjemmet skriver nogle år senere om Karoline: "Hun har gået i børnehjemmets skole siden 1937. Hun kan læse og skrive. Kender tal og talremser. Kan addere og subtrahere med flercifrede størrelser. Kan multiplicere med tocifrede tal. Kan dividere med tocifrede tal som divisor." Medarbejderen vurderer dog, at Karoline mangler energi og koncentrationsevne og har svigtende hukommelse, men er i stand til at lære vers udenad.

Journalen viser, at Karoline i 1936 gennemgik en intelligenstag udført af en læge fra Åndssvageanstalten i Brejning. På denne tid spillede resultatet af testen en stor rolle for, om børn og unge kunne anbringes under åndssvageforsorg. En særlig dansk version af den franske Binet-Simon-intelligenstag var blevet udviklet af overlæge H.O. Wildenskov fra Åndssvageanstalten i Brejning. Den gik under navnet Brejning III.⁵⁷ På de jyske anstalter lagde man afgørende vægt på udfaldet af testen, mens man på de sjællandske anstalter anvendte et bredere perspektiv, hvor man ud over testen tog en samlet vurdering af patientens habitus og herunder muligheden for social tilpasning. På de jyske åndssvageanstalter lå skellet for åndssvaghed ved IK 75. I testen med Brejning III, som Karoline gennemførte i 1936, opnåede hun IK 80 og befandt sig derfor i grænselandet uden for åndssvagheden. Lægen, der tog testen, mente imidlertid, at det var for tidligt at afgøre

sagen, og han noterede, at "man må være meget forsigtig i sin bedømmelse af det opnåede resultat". Men resultatet betød, at Karoline kunne blive på børnehjemmet og ikke skulle til Brejning.

Spørgsmålet om intelligenskvotienten kom op igen, da Karoline i 1943 nærmede sig konfirmationsalderen og derefter skulle udskrives fra børnehjemmet. En ny test med Brejning III foretages dette år og viser IK 70. Selvom hun nu kan indtages under åndssvageforsorg, bliver hun først prøvet i en plads på Smidstrup Hvilshjem, hvor lederen gerne vil have hjælp til forskellige huslige opgaver. Efter nogle måneder er lederen dog ikke tilfreds med Karolines arbejdsindsats, og i journalen noteres det, at hun den 16. oktober 1944 overføres til åndssvageanstalten i Brejning.

Den 21. oktober 1944, skriver en læge fra Brejning i journalen: "Hun kender sine personlige data. Om tidligere opholdssteder oplyser hun rigtig. Hun gik i skole på Bredballe Børnehjem, hvor hun selv mener at have fulgt godt med, det kneb kun med læsning. Den 2. maj i år flyttede hun til Smidstrup Hvilshjem. Hun mener også her at have klaret sig godt, ved ikke hvorfor hun skulle på anstalt, tror nok de ville have en, der var ældre. Hun har aldrig været alvorligere syg".

Den 12. november 1945: "Godt håndlag for rengøring, kan læses op som arbejdskraft. Flink til håndarbejde, stopper og syr meget akkurat. Har den sidste måned været i kniplestuen og giver også her godt håndlag. Er omgængelig, ingen seksuel interesse."

Den 11. november 1946. "Er arbejdsfør på afdelingen, er flink til rengøring, har godt håndlag, men vil gerne sjuske lidt, hvis hun ikke er under stadigt opsyn, er sød og omgængelig".

Den 7. juli 1947 kommer der et nyt notat, der får afgørende betydning for Karolines liv: "Flink til arbejdet, stopper nydeligt strømper. Interesseret i mandlige alumner, skal steriliseres før hun udgår til familiepleje. Har flere gange været på ferie hos fasteren, er altid kommet pæn hjem. Familien rigtig pæn. Plejemoderen mener dog, det er for tidligt at sende hende ud, da hun skal være under stadigt opsyn, bør vente til hun kan steriliseres".

I juli 1947 er der stadig tvivl om hendes intelligenskvotient, som lægerne gerne vil være sikre på, før en sterilisation kunne foretages. I maj var hun blevet testet igen, og denne gang er resultatet IK 67,5. En læge skriver ved samme lejlighed: "Gør ved observation flinkere indtryk, har ret god forståelse af de fleste prøver. (...) Diagnosen må stadig betegnes som noget usikker. Resultatet svarer ganske til det man fandt for tre år siden". Forskellige supplerende tests bliver efterfølgende afprøvet.

Den 21. juli 1948 tager lægerne en beslutning. Det noteres kort i journalen: "Udfærdiget St.-indstilling". St. står for sterilisation. Lægerne i Brejning har konstatet Karolines møster og bedt hende om at være væge og underskrive en ansøgning om sterilisation. Ansøgningen skal sendes til et særligt statsligt sterilisations-

onsnævn, der fra 1934 har vurderet alle ansøgninger om foretagelse af indgrebet på åndssvage.⁵⁸

I ansøgningens afsluttende motivering hedder det: "Det drejer sig således om en 18-årig ung pige, der er åndssvag i let grad. Hun har opholdt sig på henværende anstalt siden oktober 1944. I den tid, hun har været her, har hun udviklet sig til at blive flink til husligt arbejde. Hun har altid været en sød og omgængelig pige. Hun er dygtig til håndarbejde. Man mener derfor, at man nu kan forsøge at anbringe hende i en plads i kontrolleret familiepleje. Forinden bør hun dog ved sterilisation sættes ude af stand til at sætte børn i verden, da hun under friere forhold vil være stærkt udsat for at blive besvangret, da hun allerede her har udvist betydelig interesse for de mandlige alumnier, og hun er ude af stand til at opdrage eller forsørge børn, ligesom der er overordentlig stor sandsynlighed for, at evt. afkom vil blive underlødigt på grund af den svære arvelige belastning i hendes slægt".

Journalen er tavs frem til den 28. september 1948, hvor et lakonisk notat meddelers: "Vejle Sygehus hvor der foretages resectio tubarum". De latinske fraser er den lægelige betegnelse for sterilisation af kvinder.⁵⁹

Derefter ændrer journalens historie karakter.

Den 4. november 1948 anbringes Karoline i familiepleje, en ordning, som åndssvageanstalterne benyttede over for arbejdsduelige åndssvage, som typisk blev sendt ud til familier i landbruget. Familierne fik et beløb for at huse patienten, der også skulle deltage i forskelligt arbejde på stedet.

Opholdet er ingen succes. Den 12. november 1948 skriver en læge i journalen: "Hun har otte dage senere skrevet brev til mig, at hun ikke kan finde sig i forholdene. Vi må lade hende gå nogen tid og så igen prøve hende. Det er det vanlige, overgangen fra selskabeligt samvær på anstalt med kammerater til den mere en-somme tilværelse ude, føles for hård".

Efter endnu et ophold på anstalten i Brejning anbringes hun den 1. april 1949 hos en bagermester, hvor hun arbejder et år. Den 17. april 1950 noteres det i journalen: "Fra pladsen oplyst: har længe været sur og tvær, er et par gange stukket af, og man har måttet ud at lede efter hende. Har haft skriftlig forbindelse med en mandlig patient". Karoline hentes tilbage til Brejning igen.

Hun prøves i den følgende tid i forskellige nye pladser, men det går ikke godt, og da hun stikker af igen, bliver hun til sidst anholdt af politiet i august 1951. En læge vurderer derefter, at der er "al grund til at lade hende falde til ro et års tid på Sprogø." Den 17. august 1951 overflyttes hun til øen i Storebælt.

Efter en stiltærdig start på øen begynder de første bemærkninger om overtrædelse af reglerne at blive registreret. Det var ikke tilladt at færdes frit på øen, og den første krænkelse af dette påbud bliver noteret den 3. november 1951: "Gik 'på øen' i aften med E.C. kom hurtigt hjem og meldte sig selv".

Den 5. november 1951. "Skal have været meget nævns over for økonoma frøken Noesgård. Gik på øen i formiddag sammen med N. Kom hjem kl. 19:30. Blev isoleret på isolationsstuen med bælte og remme, da hun var skrigende og urolig. Hun trænger sikkert til isolation, hun er meget urolig, tankeløs og temmelig ligegyldig med sit arbejde. Dertil kommer, at hun har farlige veninder".

Den 7. november 1951. "Stadig opstemt. Den ene håndrem løsnet".

Den 13. november 1951. "Gået i arbejde. (...) Hun har fået en alvorlig påmindelse om at opføre sig ordentligt. Hun er trættende at have med at gøre, fordi hun til enhver tid forsøger at sjuske, skubbe arbejdsopgaver fra sig."

Den 8. december 1951. "En lille fræk og meget frimodig pige, der i allerhøjeste grad trænger til disciplin. Da man ikke har været tjent med hende til servering, sættes hun til rengøring i gryderummet".

I tiden frem til sommeren 1952 er journalen fortsat præget af negative vurderinger. Men den 5. juli dette år noteres det: "Synes noget roligere. Arbejdet i haven synes at passe hende godt".

Den 15. august 1952. "Faldet godt til ro i haven. Er næsten altid venlig og tjenstvillig. Er dog ikke mere stabiliseret, end at en hvilken som helst urolig kammerat kan påvirke hende i uheldig retning".

I november 1952 kan Karoline forlade Sprogø og bliver igen anbragt i familiepleje. De følgende år er præget af skiftende pladser, genanbringelse i Brejning, flugtforsøg og anholdelse foretaget af politiet. I de sidste år frem mod 1958 arbejder hun på hotel og som gangpige på sygehuse i Kolding og Fredericia. På anstalten i Brejning holder lægerne sig stadig ajour med hendes færden indtil den 1. januar 1959, hvor det næstsidste notat indføres i journalen: "Det anbefales, at patienten udskrives. Hun er den 23.4.1958 flyttet til Sverige og skal ifølge søsteren her være blevet gift. Vi kan ikke følge hende længere".

Der går derefter lidt over tre år, før en læge fra Brejning den 16. januar 1962 tilføjer den sidste bemærkning i journalen: "Patienten skriver, at hun er blevet gift. (...) Forespørger hvorledes hun skal forholde sig for at få et barn eller et plejebarn". I brevet til anstalten forklarer Karoline, at hun lever i et godt ægteskab, og at de begge meget gerne vil have et barn: "Jeg synes godt I kan hjælpe mig, for det er jo jer som har gjort at jeg ikke kan få nogen børn, for det er jo ikke med min gode vilje at jeg har gået igennem det", skriver Karoline i sit brev den 9. januar 1962.

Den 17. januar 1962 svarer en læge fra Brejning på brevet: "Det er svært for os at hjælpe dig til et plejebarn. Flere af vores gamle piger har bedt mig om samme hjælp, men det er uhyre vanskeligt at få det i stand, fordi der er så enorm efterspørgsel efter plejebørn i Danmark, og formentlig er det det samme i Sverige." Lægen kommer derefter ind på spørgsmålet om en ny operation, som mange af de steriliserede piger på dette tidspunkt søgte om, og som muligvis kunne bevirke,

at de kunne få børn igen. "Med hensyn til operationen er der mulighed for at søge denne ophævet ved at skrive til Sterilisationsnævnet, Socialministeriet, København, men jeg kan på forhånd sige dig, at tilladelse gives ret sjældent og først efter speciallægeundersøgelser og evt. politiundersøgelser og dernæst er det ikke 100% sikkert, at operationen bevirker, at du kan få børn. Trods dette ikke særligt opmuntrende svar vil jeg håbe, at du må have det godt og være glad for, at du er blevet godt gift."

"Jeg kan ikke få det ind i mit hoved"

Karolines følelse af uret fra brevet i 1962 er stadig til stede 52 år senere, da vi mødes i hendes hjem i Skåne. "Jeg kan ikke fatte, at de kunne ødelægge et menneske, der var frisk, jeg kan ikke få det ind i mit hoved", fortæller hun. At hun ifølge lægerne skulle være "åndssvag", har hun også svært ved at acceptere: "Jeg kan ikke fatte, at de kan kalde en sådan. Jeg har kunnet betale mine regninger, jeg klarer mine regninger selv. Det er klart, at man kunne være lidt tilbageholdende, når man går i skole og sådan, men på den tid var det ret så svært at følge med".

Årene på åndssvageanstalterne står som et sort kapitel, mens minderne om børnehjemmet er noget lysere. "Børnehjemmet var det bedste sted, det syntes jeg om. Et børnehjem er et børnehjem, en anstalt er som at gå til en grisefarmer. Det er bare syge mennesker, der bor på en anstalt." Fra anstalterne husker hun også oplevelserne af tvang som på Sprogø: "Jeg fik sådan en tvangstrøje på. (...) Jeg lå i sengen, de måtte made mig. Jeg lå i sengen i en uge, sådan gør man, når man ikke opfører sig ordentligt."

Tiden uden for anstalterne i familieplejen var heller ikke uden problemer. "Man skulle være meget forsigtig med, hvor man kom hen, for man stoledede ikke på gårdejerne. Nej, det gjorde man ikke, for i og med, at man kom fra et hjem, så tror de altså, at man er lidt tilbage, så de kan gøre, hvad de vil. Men med mig gik det ikke, for mange var nærgående og sådan, men det gik ikke, absolut ikke, jeg kunne sige fra. 'I har jeres egne fruer, anvend dem'. Jeg sagde til dem: 'Jeg er ikke kommet her for at udnyttes'".

Karoline har svært ved at genkende journalens historie om, at hun skulle have været "temmelig interesseret" i de mandlige patienter. "Hvad er det for noget? Hvor ved de noget om det? Jeg interesserer mig ikke for det. Jeg har aldrig brudt mig om det, siden de har ødelagt mig. Jeg var bare interesseret i min egen mand, som jeg var gift med, men ingen ud over det."

Mødet med manden Sven, som Karoline træffer i Danmark i 1958, er et vendepunkt. Hun husker angsten for ikke at komme af sted til Sverige dette år. Da hun stadig er under åndssvageforsorgen og ikke har tilladelse til at forlade sin plads, er hun bange for, at politiet vil nå at pågribe hende inden afrejsen. Før opbruddet er hun også nervøs for, at ægteskabet ikke skulle blive til noget, når hun

ikke kan få børn: "Jeg havde talt med Sven, inden vi giftede os, for han vidste jo ingenting, om hvad det indebar". Hun ville give ham en mulighed for at vælge hende fra, hvis han ikke kunne leve med konsekvenserne. Men hun oplever, at Sven står ved hende og forsvare hende over for nogle familiemedlemmer, der finder ud af, at hun er blevet steriliseret.

Karoline lever i de følgende år sammen med Sven i Skåne; han arbejder som lastbilschauffør, mens hun er ansat på fabrikker, hvor hun laver forskelligt samlebåndsarbejde. I 1960'erne kommer de med i en svensk ordning, hvor de i otte uger hver sommer har et barn fra dårlige økonomiske kår i familiepleje. Det er en ordning, som de er med i frem til slutningen af 1980'erne.

I 2006 dør Sven, og Karoline står alene tilbage. Hun føler savn ved ikke at have børn. Hendes egen familie har hun ikke haft megen kontakt med. Karoline husker, at faren besøgte hende nogle gange, mens hun var på anstalt i Danmark. "Min mor har jeg ikke set siden 6-årsalderen. Dengang jeg blev 69 år, mødte jeg min mor for anden gang", fortæller hun. På væggen i stuen i Karolines bolig hænger et fotografi fra dagen og mødet med moren. Billedet hænger i ramme sammen med de få fotografier, der er blevet taget af Karoline som barn og ung: et gruppebillede fra børnehjemmet, et fra konfirmationen som 14-årig og et fra Sprogø, hvor Karoline står foran en af øens hvidkalkede bygninger.

Efter mandens død får Karoline for alvor behov for at gøre op med fortiden i Danmark. Hun fortæller, at hun har klaget over steriliseringen: "Det er helt ubeskriveligt, det er helt absurd, det, de har gjort, jeg var jo ikke syg, det er tvang, det er helt absurd, det, er noget rigtig pis, rent ud sagt." I Sverige har Rigsdagen tidligere givet de steriliserede en æresoprejsning og erstatning, og inspireret af dette beslutter Karoline i 2010 sig for at stå frem med sin historie.

På bordet i køkkenet ved siden af journalen fra Brejning ligger en række avis-klip, som Karoline har samlet, efter at hendes historie en kort tid blev kendt i danske medier. Berlingske Tidende og B.T. bringer som de første historien den 18. juli 2010, og den næste dag bliver der fulgt op på den i mange andre medier.⁶⁰ Den daværende konservative socialminister Benedikte Kjør bliver udspurgt om sagen og spørgsmålet om erstatning. Hun finder historien "forfærdelig", men understreger samtidig, at hvis "vi går ind og laver en særlig æresoprejsning, åbner man samtidig for en diskussion om alt andet, man tidligere lovgav om. Det ønsker vi ikke". Men oppositionspartierne griber sagen. Den 20. juli kan B.T. meddele i en overskrift, at "Karoline får alligevel sin erstatning". Socialministeren er kommet i mindretal i sagen, efter at Dansk Folkeparti har allieret sig med SF og Socialdemokratiet. "Jeg forventer, at ministeren lynhurtigt regner ud, at der er samlet sig et flertal uden om hende og kommer til fornuft. Vi bliver nødt til at finde en løsning og et erstatningsbeløb til ofrene", forklarer Dansk Folkepartis handicapordfører, Tina Petersen.⁶¹

Karoline forstår ikke, hvorfor der alligevel ikke skete noget. Hvorfor hendes sag blev glemt. Det er dog ikke en eventuel økonomisk erstatning, der for Karoline vil gøre en forskel. "Jeg skulle hellere have mine børn, så der var nogen, der kunne komme og hilse på", forklarer hun.

Da vi har talt om både den nære og fjerne fortid, spørger jeg Karoline, om jeg må tage nogle billeder af hende med et digitalkamera. På vejen hjem i toget mod Danmark kigger jeg på fotografierne. Med journalens historie i erindring virker kontrasten til nutiden slående. Et af de sidste billeder viser Karoline, som har lånt min iPad og er i gang med at søge efter informationer på internettet.

Karoline Olsen i sit hjem i Skåne, februar 2014. (Jesper Vaczy Kragh)

Noget for noget

Lovgivning og holdninger over for socialforsorgens grupper 1933-1939

I december 1918 fik den socialdemokratiske politiker Karl Kristian Steincke af den radikale indenrigsminister Ove Rode og departementschef Henrik Vedel betalt 15 måneders orlov fra sin stilling som kontorchef for forsørgelsesvæsenet på Frederiksberg. Årsagen var, at Indenrigsministeriet påtænkte "en gennemgribende revision af fattiglovgivningen" og ønskede, at Steincke skulle forberede dette arbejde.⁶² Ministeriet havde tidligere i 1918 udarbejdet en samlet redegørelse for den danske sociallovgivning i tre store bind med Steincke som bidragsyder.⁶³ K.K. Steinckes synspunkter var i det hele taget kendte, og han havde i det foregående årti præsenteret sine ideer i en stor mængde bøger, artikler og debatindlæg. Navnlig bogen *Almisse eller Rettigheder* fra 1912 gav et tydeligt signal om Steinckes socialpolitiske kurs.⁶⁴

K.K. Steincke valgte ikke – som anmodet fra Indenrigsministeriet – udelukkende at se på fattiglovgivningen, men tog hele forsørgelseslovgivningen under behandling. Resultatet blev det store værk *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*, som udkom i 1920. Bogen var både en kritisk gennemgang af den eksisterende sociale lovgivning og et forslag til en reform baseret på Steinckes ideer om sociale rettigheder. Steinckes forslag vakte opmærksomhed og blev også mødt med kritiske bemærkninger. Kort tid efter bogudgivelsen tabte de radikale imidlertid regeringsmagten, og i den efterfølgende periode med to Venstre-regeringer blev Steinckes reformplaner lagt på is.⁶⁵

Først da Steincke i 1929 trådte til som socialminister, blev der for alvor sat skub i tingene igen.⁶⁶ Steincke nedsatte en række små og effektive arbejdsudvalg med ministeriets egne folk. Denne organisering af arbejdet betød, at Steincke og ministeriet havde hånd i hank med reformarbejdet. På et ministermøde i juni 1929 – blot to måneder efter sin tiltræden – kunne Steincke præsentere sin reform for regeringen. De omfattende planer påkaldte sig naturligvis reservationer og kritik – også fra regeringskolleger. Flere, og herunder statsminister Thorvald Stauning, var usikre på, om de folkevalgte lokalpolitikere kunne løfte Steinckes ide om at gøre kommunalbestyrelsen til omdrejningspunkt for den sociale forvaltning. Men trods betænkelighederne fik Steincke grønt lys til at gå videre og udarbejde det egentlige lovforslag.⁶⁷